

Zsidó Ferenc
A MI ÍRÓNK
– Tar Sándorról –

Tar Sándor sorsa bizonyos tekintetben a gyergyószárhegyi roma költő, Rafi Lajos sorsáéra emlékeztet. Mielőtt a túl erősnek tűnő párhuzam miatt bárki megkövezne, pontosítanék, hogy nyilván más dimenziókról van szó, már csak azért is, mert Tarnak az öngyilkosság „nem jött össze” (nem rajta múltott), de örök kívülálló, egy idő után pedig kirekesztett volt ő is, akár Rafi. Munkásnak író, írónak munkás, s bár hagyatéka volumenében is jelentősebb, mint a Rafié, amire befogadta volna az írotársadalom, karrierje beindult volna, besúgóként lebukott, megbélyegezték, lesüllyedt, talán még mélyebbre, mint azok az emberek, kiknek sorsát oly hitelesen ábrázolta. Ekkortól már nem „proli író” volt, inkább csak proli, kocsmatöltelék, aztán a pszichiátriák visszatérő vendége, könyvei árnyékában élt, avagy beárnyékolta saját könyveit.

Na, de vegyük sorra a dolgokat, s főleg – bár szinte hűz a „mocsár” – ne vesszünk el túlságosan az életrajzi részletekben, kerüljenek fókuszba a művek, még akkor is, ha Tar személyes sorsa és könyvei között több az „átfedés”, mint általában.

*

„1941-ben születtem Hajdúsámsonban, parasztcsaládból, a debreceni Gépipari Technikumban érettségiztem, aztán munkába álltam jelenlegi munkahelyemen, ahol technikusként más-más beosztásban harminc éve dolgozom.” (...) Kényszerű és nehéz rétegeközi társadalmi helyzetem rendelése, hogy sem parasztíró, sem proletárköltő nem lehettem, de nem tudnám saját csillagképemet az emberi, társadalmi, írói horizonton sem meghatározni. Egy átmeneti, zilált és szétesett kor habverései ezek az írások, éppen ezért talán egyenetlenek, nyugtalanok, semmiképp sem pihentető” – így rajzol pályaképet magáról második novelláskötete (*Miért jó a póknak*, 1989) hátlapján.

Ha már kartotékolható adatoknál tartunk, vegyünk sorra még párat, hátha nem fogja keresztként nyomni az értékelő vállát. Legfontosabb művei: *6714-es személy*; *Miért jó a póknak?*; *A te országod*; *A mi utcánk*; *Szürke galamb*; *Lassú teher*. Jelentősebb díjai: Darvas József-díj, Nagy Lajos-díj, Év Könyve Díj, Szabad Sajtó Díj, Krúdy-díj, József Attila-díj, Márai Sándor-díj.

Tar Sándor munkássága a magyarországi posztmodern szövegirodalom fénykorára tevődik. Színre lépésekor már jó néhány éve megjelentek Esterházy Péter és Nádas Péter alapművei (szinte egyidős a Péterekkel, de később indult), kanonizálódtak is, évtizedekre meghatározva az irányvonalat, melyet Tar – stílszerűen – nem követett. Ő maradt a hagyományos, többnyire metonimikusan narrált történetnél, bár a leírást gyakorta belső monológok váltják, ezzel a klasszikus értelemben vett realizmus/naturalizmust meg is haladja. Néhány novellájában ugyanakkor megmutatja, hogy ismeri a posztmodern fegyverarzenált is, a *Gyuri* című írásában például az elbeszélői és szereplői szölamok váltakoztatásával, az intertextuális utalásokkal, a különböző szövegtípusok keverésével brillíroz. Tar végeredményben nem stílust választott magának, hanem témát. Ez az ő keresztje, ezt hordozza. Írói világa nem színes-változatos, inkább monoton-korlátozott. Ez az életmű korlátozottságát is jelenti bizonyos értelemben, ugyanakkor olyan, mint egy keret: egybefog, a mélységet is átláthatóvá teszi, célt, értelmet biztosít.

Megítélése azért is problematikus (pusztán esztétikai kategóriák mentén is!), mert kortársaitól különbözik, de előzményei se nagyon vannak a magyar irodalomban. Móricz Zsigmond naturalizmusa jobbra a falusi környezet, a parasztság rajzát adja, ugyanakkor darabosabb, vaskosabb. Tersánszky-nál bukkan fel hasonlóképpen a külvárosok sajátos miliője, ő ugyanakkor inkább hangulatos zsánerképeket rajzol, kalandorokkal, a nyomort romantikával oldja. Ha ragaszkodunk hozzá, talán a francia Zolával rokoníthatnánk Tart: bár közben egy századot váltottunk, a lényeg változatlan: a városok mélyszegénységben élő rétegei ugyanazokkal a problémákkal néznek szembe, ijesztő (és a fejlődés gondolatát alaposan megkérdőjelező), hogy csak a kellékek, a

(technikai) részletek változtak, a kisember ugyanolyan tehetetlenül bukdácsol köztük.

*

Tar Sándor ironikusan „hangulatjelentéseknek” nevezi írásait, a munkások, munkanélküliek, albérletekben, munkásszállókon tengődők, lumpenproletárok, a társadalom peremére szorult roma közösségek, faluról városra ingázók mindennapjait, szenvedélyeit mutatja be. Együttérzéssel ír róluk, ugyanakkor nem sajnálatni kívánja őket: utal arra, hogy helyzetükért nem csupán a külvilág, hanem ők maguk is felelősek.

„Általában a munkások és a parasztok között végbemenő társadalmi folyamatok, különösen az átrétegződés (...) érdekel” – vallja egy interjúban, hogy aztán íásaiban láthatóvá válják: az átmeneti időszakok, a politikai átrendeződések egész társadalmi osztályokat „nyírnak ki”. Az osztályelhagyók, az idegen terepre kerülők bizonytalanná válnak, ezt kompenzálni próbálják, de paradox módon a züllésükhöz vezet.

Tar Sándort novellistának látja és láttatja a kánon, pedig van itt egy kis *pedig*. (Tudjuk, hogy pusztán novellákkal nem lehet világsikert elérni. Tarnak nem csupán novellái vannak. De..., szóval van *de* is. Maradjunk hát egyelőre az osztatlan sikert aratott novelláinál.)

Tar Sándor tehát azokról ír, akiket legjobban ismer, de még lényegesebb az, hogy jól ír róluk. Hitelesen, húsba vágó könyörtelenséggel, 20. századvégi, könyörtelen naturalizmussal, szociográfiai igénnyel. A képei, színei, hangulatai... Tar Sándor írásait nem csupán látni lehet, hanem szagolni, tapintani, a leírások annyira érzékletesek, plasztikusak. Szövegei elementáris erővel hatnak. Retorikailag – spontaneitásukkal együtt! – kimunkáltak, ugyanakkor életszagúak, vannak jó párbeszéddek, jól klappoló, furmányos történetek.

De beszéljenek végre a szövegek maguk, hadd legyen világosabb, mi is az, amit egyes méltatói „tarizmusnak” neveztek:

„A vonatok ontották magukból a tömeget, amely nyüzsgő masszaként hullámozott az aluljárók felé, ki lassan, ki gyorsabban, csomagokkal, táskákkal, ismerősöknek kiabáltak, egy alacsony, fekete ember ténfer-

gett közöttük csak úgy, télikabát nélkül, zsebre dugott kézzel, cigaretta füstölgött a szájában, és a hóna alá szorított, csupasz hegedű fáján egy ráfagyott köpés fehérlett.” (*Téli történet*)

„Jólesik a forró víz a zuhany alatt, csendben, révülten állnak, olykor lassan fordulva, görcsös, elromlott testek, lógó hasak, görnyedt hátak, borosták, gőz, mindenki lefelé néz némán...” (*Éjszakai műszak*)

Szívszorítók azok az írások, amelyek a perifériára szorult társadalmi csoporton belül is egy perifériára szorultat mutatnak be (pl. *Csóka* című novella), vagy amelyekben a perifériára szorult, kigúnyolt egyén visszavág, de az a visszavágás szájalmas, vagy legalábbis értelmetlen, irracionális.

A legmegdöbbentőbbek mégis az énelbeszélői pozícióból írt novellái. A narratológiai terminusként és hétköznapi, pejoratív értelemben használt „korlátozott belső nézőpont” jellemző rájuk, többnyire a frusztrált, beteg, magányos kisemberek „süket” monológjairól van szó, melyek a meg nem értettség gyalázata miatt már-már pótcselekvésnek hatnak, így tragikomikusak (pl. *Mésztelep*, *Ványa*). Eme írások narrátor-főszereplőivel a túlon túl erős szájalom miatt nem tudunk azonosulni, csak azt látjuk, hogy a kisembert lehúzzák létének nyúgei, sorsa eleve elrendeltetett...

*

Az írások egy része alól kifordult az idő: a kommunista ipari termelés szertelenségét, értelmetlenségét taglaló novellái ma már idegenül hatnak (főként az ifjabb nemzedékek számára), mintha egy disztópiát olvasnánk a múltból, ha megengedik ezt az oximoront. A tegyük úgy, mintha megszakadnánk a munkától filingről beszélek, a termelés paródiájáról, amit az 1980-as évek kommunista időszakában mesterfokra fejlesztettek az élni, túlélni akaró emberek, így Tar Sándor hősei is. (Csak zárójelben jegyzem meg: szinte kár ismerni a szerző magánéletét, mert erősíti a referenciális olvasás ingerét, mintha kukkolnánk, úgy igyekszünk megtudni újabb és újabb részletet... Tar egyébként addig foglalkozott a bukott emberekkel, hogy egyféle Pygmalion-effektusként sorsuk leképeződik az ő személyes életében is.)

A *Töréspróba* című, komikusan borzongató novella üvegműszer-gyárban például gond van a Franciaországból importált gépsorral, csak selejtet termel, a művezetők tudják, hogy azért, mert a hazai nyersanyag nem megfelelő, a vezetőség azonban úgy gondolja, a technikai/technológiai kérdések is megoldhatók ideológiai alapon: „Az új részlegvezető a szemközti forgácsolózemből érkezett, a személyzeti politika e frappáns megoldása annyira kézenfekvő volt, hogy egyikőnknek sem jutott eszébe. Azt mondta, amikor bemutatkozott, hogy neki létalapja van, bár az üvegyártáshoz nem ért, de ez így nem lehet tovább.” Ha a párt úgy kívánja, hogy a helyzet megoldódjon, akkor azt a helyzetet meg kell oldani, s ezt még az üvegnek is illene tudomásul venni, és itt már lassan paródiába váltunk át, de a humor keserű, mert fejek hullnak, kisemberek kerülnek kiszolgáltatott helyzetbe, mert a jelszó: a párt érdekei... Tar Sándor írásai eklatáns módon demonstrálják, hogy a kommunizmus maga volt a par excellence abszurdum, a tökéletes lehetetlenség valósága: a művészi értelemben vett abszurd létrehozásához elég volt a valóságot megírni, és aztán azon fájdalmasan nevetni.

*

Tar Sándor írásait a minden mindegy beletörődése járja át, amit a szerző tömör, balladisztikus, meghökkentő kijelentésekben adagol. Székelyföldi olvasóként valósággal megüti a szemem az alábbi mondat, amely a proli nihilizmus jelképes gesztusa is lehetne: „Kelemen, az öreg, székely balladákat adott elő, a többiek röhögtek.” Nincs itt ítélkezés, csak szikár tények – amelyek, mint tudjuk, makacs dolgok. Ugyanígy „erős” szimbolikus gesztus található a *Csóka* című novellában, melynek egyik cigány szereplője valami tetőtéri munka során: „kiment a gerenda szélére és a mélybe vizelt”. Ez az állapot, amikor sem a saját biztonságom, életem nem számít, sem az, ami körülöttünk, illetve alant van, ez a diogenészi mindenre-legyintés Tar szerint egy egész országnak narkójává vált, és végső soron a túlélést szolgálta.

A *Te országod* című novelláskönyv darabjaiban még vastagabban fog az irónia, tolla sokszor átvált gúnyba, szarkazmusba. A kommunista doktrína a munkásosztály paradicsomának megvalósulásáról beszélt az

1970-es évek végén (így értendő a Te országod kifejezés, egy Mi atyánk-parafrazisként: eljön a munkások országa), ez az 1980-as évek második felére teljesen kifulladt, az ideológiai, logikamentes tervezés visszaütött, a rendszer életképtelennek bizonyult, és ezt legfőképp a kisember sínylette meg. Tar a leépített, munka nélkül maradt, munkásszállókból kiebrudalt, városról vidékre behúzott farokkal visszaforduló elkeseredetteket mutatja be. Azt is mondhatnánk, hogy írásaiban egyre csak ugyanazt a nótát fújja, de nem: az egymás után sorjázó könyvek egy jól látható ívet rajzolnak meg, egy rendszer kiépülésének és bukásának alulnézeti perspektíváját nyújtják. Tar Sándor megdöbbentő erővel ábrázolja, hogy a megingó rendszer pont azt a kisembert hagyja magára, akit azelőtt köldökzsinóron tartott, aki nem tanult meg önálló lenni, dönteni, gondolkodni, aki hitt a párt mindenhatóságában. Így válik cselekvésképtelenné, mert továbbra is felülről várná az utasításokat, de felül már nincs, csak alul, lejjebb, egyre lejjebb...

Írásainak visszatérő témája – pontosabban a főbb témák állandó kísérője – a züllés. Erkölcsi megfontolásokról alig beszélhetünk, inkább csak ösztönökről, a szex legtöbbször állatias, önző; az alkohol pedig állandó kellék, e külvárosi emberek életének szükségszerű velejárója, menedék, öröm, drog.

*

Tar Sándor sivár mélynaturalizmusa olykor nyomasztó, írásai akkor válnak üdítőkké, amikor a humor, az irónia révén ki tudnak emelkedni ebből a lehúzó valóságból. Nem harsány, poénkodós humorra kell gondolni, inkább visszafogott, olykor csípős, máskor fanyar kiszólásokra, helyzetjátékokra, melyek fityiszt mutatnak, kikarikírozzák a rendszert és prominens embereit. Hogy továbbra is erdélyi párhuzamoknál maradjunk, ezek az írásai Molnár Vilmos vagy Mózes Attila stílusát juttathatják eszünkbe: az ábrázolt világ merőben más, de a poétikai eszköztár és az elért hatás is hasonló. Abszolút favoritom a *Vince mesél* (Műszaki leírás) című novella, a *Töréspróba* című írás párja, a kommunista ipari társadalom működésképtelenségének újabb parabolája. Teljességében mellőzi a didakszist, irónia, máskor cinikus humor révén mutatja be a kontraszelektív Hamar Sándorok minden racionalitást

mellőző törtetését, s az elkerülhetetlen véget. Csak a végkifejlet keserű egy kicsit: „Kösz, ha végigolvastad. Ne csinálj semmit.”

Már az alaphelyzet komikus – és egyben siralmas: politikai alapon nevezik ki részlegvezetővé Hamar János „gyalog-agitátort”. Mindent átszervez, káoszt idézve elő a gyárban. A novella énelbeszélő narrátora, aki szemtanúja és elszenvedője Hamar ténykedéseinek, velős, lényeglátó megjegyzésekkel kommentálja főnöke értelmetlen intézkedéseit, a cinizmus számára eszköz, hogy elviselje mindezt, hogy kibírja azt is, amit józan fejjel már első perctől felmért, hogy vidáman masíroznak az összeomlás felé. „Gyakorló technikusai beosztást kaptam, tehát semmi dolgom nem volt, és ennek megfelelően fizetésem.” Hamar a tervszerűsítés netovábbjaként a hibamegelőzésre fekteti a hangsúlyt a karbantartó osztályon: „Az üzemek réműlettel nézik, hogy időnként megjelennek a tmk emberei és látszólag taláalomra kinéznek egy működő, jó gépet, kibontják a helyéből, és elviszik. A tmk-ban szétkapják ízekre, megnézik, hogy valahol nem akarja-e valami hiba a fejt felütni, ha igen, küzdenek ellene, majd összerakják, ha nem, akkor is, és már viszik is vissza a helyére, ripp-ropp visszabetonozzák, bekötik az energiahálózatba, és már indulhat is. Ennyi. Legalábbis Hamar előadásában.”

Ugye, akár harsányan is lehet hahotázni a fenti részleten? Pedig az egész nagyon is szomorú, Tar Sándor novellája ugyanis nem túlhajszolt kabaréjelenet, hanem a kommunista ipari társadalom szürke valósága. Az efféle részletekre értettem azt, hogy menekülés a humorba: a tehetetlen ember struccpolitikájának egyetlen üdvözítő megoldása, mit Tar tökélyre fejlesztett írásaiban.

*

A mi utcánk című könyvének akkor futottam neki másodszer, amikor olvasmányélményekkel töltekeztem *Huszonnégy* című regényem megírásához (egy tömbháznyi ember életét vettem górcső alá, márpedig egy panelház olyan, mint egy függőleges utca). Örültem, hogy hangoskönyv formában is elérhető, két sutra végighallgattam, de csak annyit értem el, hogy egy évre félretettem a regényem. Mert éreztem,

én ilyent nem tudok csinálni. Meg, persze, még egyet nem is kell. De akkor milyent?

A kritika ezt a „regényhez közelítő novellaciklust” (Varga Betti megfogalmazása) tartja az életmű csúcának. A korábbi novellák világát építi tovább, ezúttal több morbid/fekete humorral, a helyszínt pedig falura helyezve. A Görbe utca lakóit mutatja be a könyv, s olyan értelemben valóban inkább novellafüzér, hogy mindenik fejezet egy-egy utcabéli ember/család lekerekített története, de az egyes fejezetek „kommunikálnak egymással”, egyik ember újrameséli a másik életét, a saját szempontjai szerint interpretálva azt, így az utalások laza szövésű regényhálója alakul ki. Keretes szerkezetről van szó, az első és utolsó fejezetben a narrátor direkt módon, felülről nézve, egy-egy elejtett megjegyzésben állást foglalva, nagytotálban mutatja be az utcát (*Madártávlát*), hogy aztán sorjázzanak a tipikus faluszéli, mélyszegénységben élő emberek pletykái, legendái, kisközösségi mítoszai. Ezek szociografikus újramesélője Tar, s bár a stílus olykor hatásvadásznak tűnik, összességében pazar, egyszerre vad kacagásra és görcsös irtózáttal vegyülő sajnálkozásra ingerlő könyv ez.

A regény nagyon erős felütéssel kezdődik (nem ez a kezdőmondat, az a miliót tájolja be, és különben az sem rossz, de még visszatérünk rá): „Reggel van. Piroska néniben van belátás. Tudja, hogy kell reggel a bort tölteni.” Mert reggel mindenkinek dolga van: az idült alkoholistáknak az a legsürgősebb, hogy reszkető kézzel kiigyák első poharukat (egyesek otthon még gyakorolnak is a tükör előtt, így készülvén az emberpróbáló feladatra).

„Kívülről minden ház olyan, mint a másik. De hogy a kerítésen belül mi van, azt csak az tudja, aki ott lakik.”

A *mi utcánkban* az emberek a kerítés mellett járnak, mert „az a biztos”, a mi utcánkban „nem buta senki, csak kényelmesebb, ha nem mutatja”.

Először úgy tűnik, valami távoli peremvilágot ábrázol Tar, de ha figyelmesebbek vagyunk, a mi utcánk alakjai ott lézengenek ma is minden külvárosban, faluszéli köpködőben, itt Székelyföldön és odaát. A helyzet tehát minden égtájon változatlan. A regényidő az 1990-es évek elejére tehető, a rendszerváltás már megvolt, sosemvolt eufóriája

elmúlt, a munkások egy része kikopott a sorra bezáró gyárakból, a földvisszaszolgáltatás megtörtént már, de eszközök nincsenek, termelni, állatot tartani meg amúgy sem érdemes, mert nem kifizetődő. Mi tarthatná a lelket ilyen körülmények között ezekben az emberekben? – teszi fel a kérdést a regény, s a válasz pedig legkevésbé sem transzcendens, nincs szó itt hitről, csak alkoholról meg nihilizmusról. Csoda hát, ha Tar stílusát „rémisztó realizmusnak” nevezte egy méltatója (Legeza Ilona)?!

A nyitómondat refrénként ismétlődik minden fejezet elején, körbeindázza a könyvet, megadja az alaphangulatot: „A mi utcánk alig egy kilométer hosszú földút. A faluba tartó műútból ágazik, valamikor ez is földút volt, aztán kikövezték, aszfaltozták..., ezt nem... lehetett volna ez is a falu főutcája, ha nem szegény emberek lakják.”

Az utca tipikus figurái: Sudák, aki azt mondja magáról, hogy a műanyaggyárban művezető, de mivel ezt a többiek nem hiszik el, csoportvezetővé módosítja kijelentését, „és ebből nem engedek”, teszi hozzá (aztán kiderül, hogy az udvarosoknál mindenes). Debrecenből érkezett, elvált, hosszú hajú „úriember”, ahogy ő mondja magáról, falun korábban nem élt, a lesüllyedést itallal kompenzálja. „Ez nem szarakodik..., a fél ötös busszal jött, most tizenegy óra, s háza van, felesége...” Gyereket szeretett volna, az iszákos Árva Jolán pedig nem, vagyis nem akart megfoganni „elvittem a méhészetre”, jelenti be a kocsmában, az orvosok azt mondták: ki kell venni a fél tüdejét... hogy férjen a mája. Új asszonyt szerzett, de gyermek attól sem lett, csak alkoholizmus lett. „Most polgármester szeretne lenni, de erről kevesen tudnak...”

Veres Laci sorsa is zátonyra futott, pedig olyan jól indult minden, építeni kezdett, megházasodott, hegesztő volt... míg el nem küldték (az alkohol miatt), ... aztán „elment az asszony is, azt mondta, neki ebből elég”... „lehet, hogy a pártból is kizárták, erre már nem emlékszük...”, és nem maradt más hátra, mint a bepisülés, a „jóleső melegség odalent...”, mint régen, gyerekkorában.

Az utca „legtekintélyesebb” embere a Misi-presszó tulajdonosa, Tarcsai, aki a vízvezető brigáddal került a faluba, művezető (vagyis amolyan őrféle-mindenes), de örült, ha mérnök úrnak szólították. Megismerkedett a kajtár természetű Esztikével, aki a nyakába varrta

magát. A Misi-presszó egyesek szerint „erkölcsi fertő”, mások szerint a béke szigete, „ahol mindenki ráér, és mindenkit meghallgatnak”.

Tájba illő Dorogi is, aki orvosi műszereket gyárt, vagyis szinte doktor, aztán visszavedlik paraszttá, lovat vásárol, s a sörösüvegből rendszerint azt is megitatja, hogy érezze a törődést..., a feleségével hamar összebalhéznak, gyerek itt se akar jönni, a félkész ház se akar befejeződni: „Itt már az Isten se segíthet.” (A környezet, az alakok eléggé diabolikusak, az ördög téblábol itt, vagy tán ő is csak lődörög, kerítésnek támaszkodva.)

Végső Márton, a falu református papja mond ki pár szentenciát az utca népéről: „Ez a fajta nép a szesz után a földről is lemenne.” „Ezeket, Isten, a saját képére??”, „Itt gyakorlatilag mindenki részeg” – állapítja meg egyszer – „később rájött, hogy nem, de akkor már nem érdekelte”. Természetesen templomba senki nem jár; van itt valami „lusta romlottság”, az „emberek annyi istentelenségre sem képesek, hogy elnyelje őket a föld”. Természetesen ebben az utcában a pappal se stimmelhet minden: mániája a régészet, leletek után kutat minden szántáskor, árokásáskor, menyasszonya elmaradt mellőle, azóta csak ez a koszos utca van, a kincsek utáni kajtatás, s a gondolat, hogy „őt nem szereti senki”. Az utca gyerekeivel ellentmondásos kapcsolatban van. Pintér mondja is neki: „magának a család hiányzik”, a pap majdnem bólint erre, aztán visszafogja magát, mert érzélgősködni a mi utcánkban nem dukál.

„Béres szomszéd hamarosan meg fog halni, mert úgy iszik, mint az állat” – sorjáznak tovább az életek és mini-tragédiák –, „világéletében napszámos volt”, Magdika, a felesége, szintén napszámos, gyerekük csak egy van, de feltett szándékuk, hogy azt kitaníttatják. Aztán a felesége lebetegedett, Béres pedig inni kezdett. És kampec.

Mérő Lajosnak „a mértéktelen nemi élet hiánya” miatt rémálmai vannak. Valamikor a műszergyárban dolgozott, nekifogott építkezni, de kirakták, így a házat sem tudták befejezni, szobafestőként masze-kolni kezdett, de az egészsége megromlott, a felesége, Ibolya meggyűlölte, és csalni kezdte valakivel. Elváltak. „Nincs is nekem semmi bajom, csak ez a kicsi idő múlna el, ami hátra van.”

Pintérnek szintén italmérése van, mert az az egy kifizetődő a mi utcánkban. Felesége, Ilonka csak a pénzt szereti, amióta a gyermekük meghalt, ők elkerülik egymást a házban, amelyet szerencsére úgy építettek meg valamikor, hogy két bejárata legyen. Pintér – Piroska nénihez hasonlóan – már hajnaltájban készenlétben áll, mert az alkalmasokat ki kell szolgálni. Az álmatlanságban szenvedő, magányos pap is betéved hozzá, próbálja meggyőzni Pintért, hogy olvassa a Bibliát, mert attól megnyugszik, Pintér visszakérdez, hogy ő akkor miért ilyen nyughatatlan, majd hozzáteszi: „errefelé mindnyájunknak Isten a legnagyobb ellensége”. Aztán, amikor a pap valahogy elbotorkál, megállapítja róla, hogy: „...furcsa ember ez, vagy valami más baja van...”.

Amint említettem, a könyv végén újabb an-blokk áttekintést kapunk az utcáról. Ismét látjuk a Misi-kocsmát, ahol „hetente egyszer verekednek, de a harag, a gyűlölet nem tart sokáig..., mint ahogy a boldogság sem (...)”, a vegyesboltot, a „bögrecsárdákat”, a sok „rosszul öltözött félpaszt-félmunkást”, a kietlen, kopár utcát, amely most is az ipari városok, munkásszállók bővületében él, amely olyan, „mint egy cigánysor”; a kérges lelkű embereket, akik „egész életükben nem tudják kimondani azt a szót, szeretlek, és nekik se mondja senki”, ahol „az udvarlás gyors és lényegre törő”, „a nemi kultúra sekélyes és igénytelen, a gyászbeszéd rövid”. Pozitívumot is fellelhetünk a mi utcánkban: a kapukat, ajtókat többnyire nem zárják, „az emberek ki-be járnak egymáshoz”, beszélgetnek, összetartoznak e testi-lelki nyomorban. A záró kép a maga ismétlődő, rituális mozzanataival, a körköröség, a bezártság, az időtlenség érzetét kelti: a „szabad-csapat: csupa független, elvált vagy munkanélküli ember, nyugdíjas, olyanok, akik már korán ráérnek; szürke, gyűrött, másnapos arccal...”; napi rendszerességgel végigjárják az italméréseket, megkapják az adagjukat, utána hazamennek „aludni... aztán felébredni úgy, mintha csak álom lett volna ez az egész”.

A világ, amelyet Tar Sándor ábrázol, a züllöttsége, reménytelensége miatt lehúzó, de az, ahogyan ír róla, a stílus – ha már ellentétpárok nélkül akarunk maradni – felemelő. Persze, nem kell itt katarziszra vagy más effélékre gondolni, viszont tény, hogy a szerző visz annyi játékos

jovialitást, olykor könnyed, máskor groteszk humort az írásaiba, hogy azok a komor témák ellenére üdítő olvasmányokká válhassanak.

*

Első „igazi” regénye, a *Szürke galamb* című detektív-, avagy bűnregény. A rendszerváltás utáni Magyarország tipikus figuráit vonultatja fel, mintha folytatná azt a sort, amit a novelláival elkezdett, ugyanúgy a lecsúszottak állnak a fókuszában, csak itt megjelennek az új rendszer kreálmányai: a korrupt politikus/üzletember, a bűnöző, a lebukott besúgó (!), stb. Tar Sándor nem dédelget illúziókat: az új társadalmi rend ugyanolyan könyörtelen, a summa nem is lehetne kijózanítóbb: „a pokol pedig a földön van, és életnek hívják”. Számomra e könyvben egy kicsit sok a gyilkosság, kicsit túl erős, hogy az alvilág épp ennyire jelen van mindenhol, s bár vannak metaforák, az egész könyvet valahogy nem tudom metaforikusan olvasni. A *Szürke galamb* döbenteli rá az embert, hogy Tar igazi erőssége a kor-, táj- és jellemrajz készítése, a meghökkentő leírások mestere ő, azokba ágyaz be egy-egy énbeszédes történetmozzanatot. És ezt regényben valahogy nem tudja annyira működtetni. Vagy inkább az „feküdte meg a gyomrát”, hogy az olvasói trendekre figyelve krimit akart írni? Azt akart? Művészi detektívregény – nem fából vaskarika?

*

A *Lassú teher* (novellák) – a meghasonlás előtti utolsó „rendes” könyve (1998). A szakma és a közönség is ünnepli. Tar itt járhatja csúcsra fél-dokumentarista (vagy ál-dokumentarista?) stílusát. Bár vannak önisméltó motívumok, a művészi megformáltság itt a legkiforrottabb. És egy új hang is felbukkan: a csak azért is élni akarás (a *Téli havak* című ciklus egyik-másik írásában). A szerkezet céltudatosabbá, feszesebbé válik, mintha kevesebb volna az improvizáció, a képiség azonban továbbra is domináns. A címadó novella a vonatos koldulásról szól, drámai, megdöbbentő írás a lepukkant vasútállomásokon grasszáló könnyű- és nehézfiúkról és a köztük bukdácsoló, fogyatékos apa-fia párosról. Az apa szépen egyengeti fia útját..., annak talán mégis van ereje kitörni ebből a világból – de kérdés, hogy egy

gyilkosság jelenthet-e valós kitörést. Abszolút kedvencem a kötetből mégsem a címadó írás, hanem a *Meghalni nem*. Ebben Tar bebizonyítja, hogy katartikus olvasói élményt is képes produkálni, egyszerre lehúzó és felemelő.

A korabeli kritika kiemeli a szociális érzékenységet; hogy a kötet írásai nívumként szuggesztív képet rajzolnak a 20. századi gyermekszegénységről; az olvasó pedig görcsbe rándult gyomorral ismerkedik az „alsó tízezer” nem is oly távoli világának bizarr valóságával.

*

Az 1999-es év, amikor kiderült róla, hogy besúgó, III/III-as ügynök volt, vízvázalasztó a Tar Sándor életében és munkásságában. Többé nem tudott önmaga lenni – sem magánemberként, sem alkotóként. Elsősorban Kenedi Jánosról, e közismert ellenzéki figuráról jelentett, aki első írásainak teret engedett szamizdatjaiban, aki íróvá avatta. Kenedi nemes gesztussal nyilvánosan megbocsátott Tarnak: „A bűnös az a politikai rendszer volt, amely felmosórongyot csinált egy emberből. (...) Az áldozat Te vagy, Sanyi”, és arra biztatta, hogy írjon, ekképp dolgozza fel a múltat. Tar képtelen volt – amint erre egy Keresztury Tibor által készített interjúban reflektál: „(...) ezután nem tudok ugyanúgy írni, mint azelőtt. Egyszerűen nem lehet. Akkor se lehetne, ha nem derült volna ki ez az egész – én már soha nem leszek ugyanaz. Régen többnyire improvizálva írtam a novelláimat – most ez nem megy. Állandóan résen vagyok, mintha örökösen figyelnének, szemmel tartanák a kezemet. Nehezen megy az írás, nehezen tudom kezelni a rögeszméimet.”

Az áruló. *Filmregény* című művében ugyan megpróbálta megírni ügynökös kálváriáját, de a könyv inkább semmilyen lett: nem is őszinte a mélységekig (inkább talán önigazoló), ugyanakkor nem is sikerült felülemelkedni a történeteken, nem sikerül általánosítani, irodalmi fikcióvá emelni a valóságot. Ez a mű inkább apológia, önigazolás, a vádakát próbálja magyarázni, saját helyzetét tisztázni.

*

Először úgy olvastam el *A mi utcánkat*, hogy nem volt tudomásom a szerző sáros ügyeiről. Amikor tudomást szereztem róla, azon kaptam magam, hogy megpróbálom fölmenteni magamban – hogy ne ronthassa el azt az esztétikai élményt, amit műve szerzett. A magyar irodalom legnagyobb tehetségei közt számos hasonlóan furcsa (sötét?) figura található – a szó hétköznapi, polgári értelmében. Hogy csak két extrémebb példát emeljünk ki: Balassi Bálint házasságszedelgő volt, pénzügyi kalandor, igazi szélhámos, Ady Endre házasságtörő, alkoholistakurvapecér. És sorolhatnánk. Ahogy időben távolodunk a konkrét személytől, úgy válik egyre inkább másodlagossá hétköznapi lényé, annál könnyebb lesz leválasztani a salakot, vagyis leválik az magától is.

*

A besúgóság perspektívájából újraolvasva az életművet, egyre csak keressük a nyomokat, a megfeleléseket. Amint erről már szó volt, több írásának szereplője technikus, művezető a gyárban, és bizony, olyan intermezzo is előfordul, hogy a párt korifeusa megpróbálja beszervezni, hogy jelentsen, biztosítva arról, hogy semmi sem fog kiderülni. A szóban forgó novella főszereplője nemet mond, és faképnél hagyja a párttitkárt – a valóságban Tar Sándor erre valamiért nem volt képes (érdekesen naiv a följebb említett interjújában tett méltatlankodó nyilatkozata: az őt beszerző belügyes tiszt megígérte, hogy minden titokban marad, és bezzeg... Egy romlott rendszerben nem szabad megbízni – Tar Sándor ezt íróként nagyon tudta, lám, magánemberként nem).

A *Vadászat* című írásának középpontjában egy vidéki besúgó áll, ez a mű sem kerüli el a didaktikus felmentő szándék igyekezetét: végig a kényszerítő körülményekről beszél. Az *áruló*hoz hasonlóan ez sem annyira a besúgó bűnhődéséről szól, a főszereplő inkább áldozat, bűne kisebbítve van.

*

Amint erről följebb már szó volt, utolsó éveit a magány, a pszichiátriai kezelések, öngyilkossági kísérletek és az alkohol határozta meg. Akár ironikusnak is mondható, hogy ő halálra akarta élni vagy inni

magát, ebben az orvosok megakadályozták, végül egy „közönséges” tüdőembólia vitte el 2005-ben. Halálakor Keresztury Tibor szép méltatást írt róla, utólag próbálván törleszteni a szakma törlesztenivalóját: „(...) alighanem a Kádár-kori Magyarország legteljesebb irodalmi lenyomatát hagyta ránk. A bokájáig nem értek fel a korszak százezer példányos, ünnepelt sztárjai – az ezredvég magyar nyelvű novelisztikája az ő keze nyomát őrzi meg védjegyként, az ő hangján szólal számunkra meg. Életműve kezdettől a legvégéig póztalan, hiteles, igaz.” Szilágyi Zsófia és Tóth Erzsébet is meleg hangon emlékezik meg róla. Mondhatni, pálfordulás történik a megítélésében: az ostorozás után előjöttek a sajnálkozó hangok, a rehabilitációs kísérlet. Késő bánat, eb gondolat – mondhatnánk.

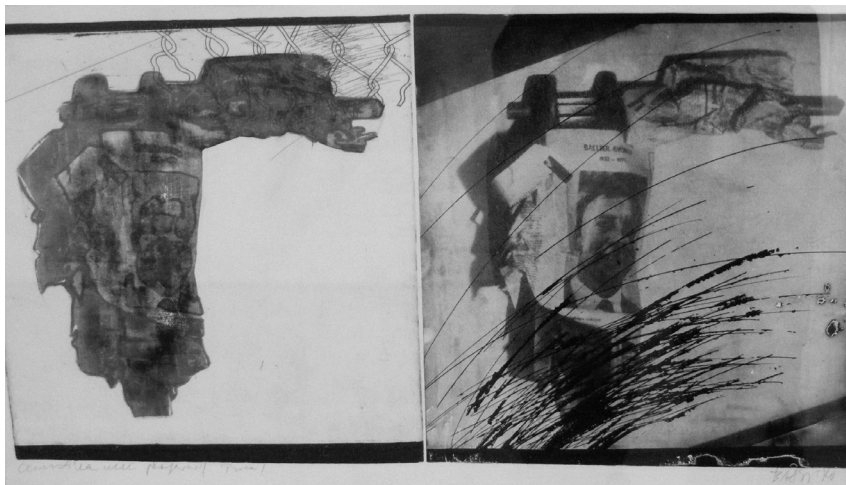
*

Nemzetközi szinten igazából két regényével jegyzik Tart: *A mi utcánk*kal és a fanyalogva dicséért *Szürke galamb*bal; ezek (plusz válogatott novellái) vannak lefordítva angol, német, francia, orosz, bolgár és finn nyelvre. A kifutás lehetősége adott volt, a nemzetközi siker (be)érőben volt, aztán a lelepleződés és utójátéka véget vetett ennek. Aztán magának Tarnak is. Ha úgy vesszük, életműve torzóban maradt, 58 éves volt lebukásakor, ezt követően – szigorúan véve – semmi maradandót nem alkotott. De ha nem jön ez a törés, mivé érhetett volna, mennyire teljesedhetett volna ki a pálya? Mindegy, a feltételezéseknek, az utólagos kombinációknak nincs értelme. Ha azt mondjuk, Tar egykönyves szerző, *A mi utcánk* írója (ez végeredményben kvintesszenciája korábbi novelláinak is!), akkor sem bagatellizálunk, akkor sem vonunk le semmit az értékéből: ez a könyv számomra egy mindenkori magyar irodalmi top húszas lista stabil tagja.

Ha úgy vesszük, stílusa, khm-khm: korszerűtlen, mert ugye, szociografikusság meg naturalizmus, nuku posztmodern, csak a kényelmetlen, húsba vágó valóságbrázolás; a kortárs kritika épp ezért viszonylag keveset foglalkozott Tarral, az utólagos is. Meglepően kevés méltatás, tanulmány lehető fel róla.

Tudtommal monográfia sem íródott életművéről/életéről, Mészáros Sándor, fiatalkori jóbarátja készült írni, és ez egy ideig közbeszéd

tárgya is volt, aztán a dolog valamiért nem valósult meg. Mihez nyúljon hát, aki Tar Sándort akar? Az 1999 előtti művekhez mindenképp. A '99 utániakhoz csak akkor, ha nincsenek preconcepciói. A többit, az irodalomtörténeti pletykákat, a salakot inkább hagyja. Ha mégis további életrajzi stb. részletek érdeklik, akkor például a www.tarsandor.hu honlapot böngészheti. Igaz, az is befejezetlen – akár a szerző életműve. De ami megvan belőle, legalább jó.

Egy tanár emléke (vegyes technika, 1978)